

TO FORMER FOR LANDSKIFTE I MARKBOGEN 1682

Af Ole Widding.

Naar det i Danmark gælder om at føre by- og agrarhistoriske Undersøgelser bag om Udskiftning og Udflytning, er der to solide Fundamenter at bygge paa, for det første Udskiftningskortene fra Tiden omkring 1770—1800 og for det andet den store Samling af Markbøger med Maalinger af alle Danmarks Agre til det store Matrikuleringsarbejde fra 1688. Da man ved Hjælp af disse Kilder kan dække omtrent hele Danmark, har man i dem et værdifuldt Stof til Kortlægning af Forholdene under Fællesskabet i vort Land paa een og samme Tid. Yderligere har det vist sig, at Jordfordelingen — eller Landskiftet — i de enkelte Byer er en Art Dokument, der rigtigt tydet giver os Kundskab om Tilstande, der er meget ældre end Markbøgerne.

I Arbejder af Henrik Larsen og Svend Aakjær er det saaledes vist, at der er Mulighed for at sammenligne Tilstande, som vi lærer at kende i Markbøgerne og paa Udskiftningskortene, med Oplysninger i middelalderlige Kilder. Derved faar man en Baggrund for de Forskelle i Landskiftet, der kan paavises i Markbøgerne. Der er tre Arter af Oplysninger i Markbøgerne, der især røber de ældre Forhold, det er Maalene paa Agrene, Oplysninger om Ager-skifternes (Aasenes) Beliggenhed i Bymarken, og den Rækkefølge i hvilken Gaardene havde Agre i Skifterne. Ved Hjælp af dem er det lykkedes i Markbøgerne at paavise og analysere middelalderligt Solskifte og Bolskifte og Ornummebol. Det er de tre Former for reguleret Landskifte. De fortæller, at Bymarken en eller anden Gang er blevet opmaalt og inddelt i Skifter og Skifternes Agre

udloddet i bestemte Bredder og tildelt Gaardene i nærmere bestemt Rækkefølge, saadan at man kan tale om Serier af Gaarde. Marker med reguleret Landskifte skiller sig klart ud fra Marker, hvor der ikke kan paavises nogen Regelmæssighed. Det har ført til Opstillingen af en fjerde Form for Landskifte, der er kaldt det uregelmæssige Landskifte eller Fornskiftet.

I et Arbejde, der snart vil udkomme, har jeg forsøgt at gaa videre ved at gruppere de Former for Landskifte, der findes i en hel Landsdel (Lolland). Det har blandt andet gjort det klart, at der er en Forbindelse mellem Landskiftet i en By og dens Afgrænsning fra Nabobyer, saadan at forstaa, at regulerede Byer har klare Bygrænser, de uregelmæssige kun sjældent. Det maa sammenholdes med Bysamfundenes Historie. Desuden er det paavist, at der er flere Typer af uregelmæssigt Landskifte, hvorfor man ikke umiddelbart kan identificere alt uregelmæssigt Landskifte med Fornskiftet. Byerne med uregelmæssigt Landskifte kan deles i tre Slags, 1° Byer, hvor Gaardene havde deres Agre liggende Side om Side i samlede Arealer paa 2—3 Tdr. Land (*Slader*), som dog ikke var hegnet enkeltvis, men samlet i Vange under fælles Hegn, 2° Byer, der havde Vange med baade Slader og Enkeltagre, og 3° Byer, hvor Gaardene som Regel kun havde een Ager ad Gangen ganske som i de regulerede Byer, men der er ikke nogen Regelmæssighed i Gaardenes Rækkefølge, og Agrene er ikke udmaalt i lige eller proportionelle Bredder. Der maa nye Analyser af Bysamfund til for at skabe Klarhed over Aarsagen til disse Forskelle.

Fra Landskabslovene kendes nogle af de Elementer, der indgik i den middelalderlige Jorddeling. Disse Brudstykker har gennem lang Tid dannet Grundlaget for Spekulationer over Opbygningen af Bysamfundene, indtil det nu har vist sig muligt at supplere dem med det omtalte Materiale fra Markbøgerne. Det bliver derfor en Opgave at søge at faa fastslaet, hvorvidt disse Læresætninger, vi kender fra Lovene, er Dele af gammel Jorddelingsteknik, eller om de er Maksimer, der har skullet foreskrive nye Metoder, saa de altsaa er et Led i den Agitation, der kom til Orde i de gamle Landskabslove.

I de følgende to Byundersøgelser analyseres dels Bolskiftet ud fra saavel Bolenes Areal som Udlønningsbredderne til de enkelte Bol, og dels den Form for uregelmæssigt Landskifte, hvor Enkeltage er i Overvægt. Naar det er fastslaet, hvori det uregelmæssige Landskifte adskiller sig fra det regulerede, er det muligt at kaste Lys over de Principper, man har støttet sig til ved Jorddeling i Middelalderen, og først det giver en Baggrund for at forstå Bysamfundenes økonomiske Struktur.

I. Landskiftet i Sædinge By (Fuglse Herred).

Maalingerne til det store Matrikuleringsarbejde fandt Sted dels i 1681 og dels i 1682. Der er den Ulempe ved Maalingerne fra 1681, at de ikke altid oplyser, hvordan Agrene var samlet i Skifter, og at de ikke direkte oplyser, i hvilken Rækkefølge Agrene laa. Derfor kan det være vanskeligt, ja helt umuligt i Sogne, hvor Maalingen blev foretaget i 1681 at bestemme det Princip, som Landskiftet — eller Delingen af Byens Agerjord — er baseret paa. Det gælder saaledes for Rødby. Sædinge Sogns Maaleprotokol bærer Aarstallet 1682. I den er Agrene da ogsaa delt i Skifter og nummereret. Ved et heldigt Træf blev Maalingen i Sædinge udsat til 1682, for vi ved, at Kongen og Kronen har ejet Jord i Sognet (Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog (1874) 385 f; Svend Aakjær: Vald. Jordebog (1927—45) :326), og netop i de kongelige Besiddelser er Landskiftet ofte reguleret.

Markbogen fra dette Sogn har et særligt Tilsnit derved, at Tilgrænsningerne for de enkelte Skifter er taget med, saa man kan placere dem indbyrdes ved Hjælp af Markbogen alene, og naar enkelte Agre havde en anden Retning end Skiftet som Helhed, er der gjort Rede for det. Sædinge Bys Markbog er den mest udførlige af de lollandske Markbøger. Det er tilmed saa heldigt, at Udskiftningskortet fra Sædinge By, der er opmaalt i 1796, ved Kopieringen i 1805 beholdt Navnene paa Skifterne, hvorved de fleste af Markbogens Skifter kan genfindes paa Kortet og nøje stødfastes.

Markerne. Store Sædinge By havde efter Markbogen tre Marker, der blev dyrket i Trevangsbrug. Skellene ind mod Nabobyer-

nes Marker var kendt, men de var ikke overalt markeret med Gærde. Saaledes manglede Gærdet mod Ringsebølle Vestermark, som altsaa laa i Vangelag med Sædinge Søndermark. De to Marker maatte derfor følges i Sædskiftet, hvad Markbogen da ogsaa oplyser, at de gjorde. Denne Afgrænsning af Byens Jord passer med, at der paa een Undtagelse nær ikke fandtes Udejere inden for Byomraadet, ligesom Sædinge Bymænd ikke havde Agre i Nabobyernes Marker. Kun i Østermark laa Ringsebølle Kirkeland, 13 Agre, der dyrkedes af en Sædingemand og en Ringsebøllemand i Forening. Saadanne klare Bygrænser var ikke almindelige paa Lolland, hvor der meget ofte var Markfællesskab mellem to eller flere Byer, eller hvor Bomændene i en By meget ofte som Udejere havde Agre i een eller flere af Nabobyernes Marker. Det er det første Tegn til Regulering af Landskiftet.

Skifter og Agre. Byens tre Marker var paa sædvanlig Vis delt op i Skifter og Skifterne i Agre. I Nørremark var der 29 Skifter med 353 Agre, i Østermark 28 Skifter med 423 Agre og i Søndermark 27 Skifter med 468 Agre, altsaa ialt var der 1244 Agre i de tre Vange. Med de Agre fradraget, som blev dyrket fra Ringsebølle, var der 1236 Agre, der var delt mellem Byens 19 Gaarde. Udeladt er i denne Beregning kun nogle faa Agre, der laa ved Byen uden for det egentlige Fællesskab. Den enkelte Gaards Andel i disse Agre ses af Skemaet paa S. 249, der skal oplyse, hvor mange Agre hver enkelt Gaard havde, hvor mange Skifter, de var fordelt paa, og hvor stor en Del af Gaardens Agre, der bestod af enkeltliggende Agre; endelig oplyses det samlede Areal til de enkelte Gaarde udregnet efter Modelbogen.

Hvis man sammenligner Tallene for de enkelte Gaarde i Skemaet, finder man en klar Forskel i den Maade, hvorpaa Agrene er tildelt Gaardene og fordelt i Skifterne¹⁾. Det ses saaledes, at Gaardene Nr. 1, 7, 8 og 19 havde paafaldende mange Agre, hvoraf

¹⁾ I Skemaet S. 249 er der glemt fem Agre, som ikke kunde findes selv ved en omhyggelig Revision. Det har ingen Indflydelse paa det samlede Areal, der er udregnet paa Grundlag af Modelbogen og omregnet til Tønder Land. Det samlede Areal af Byens Agre er her 425,4 Td. Ld., Henrik Pedersen har i sit Tabelværk Tallet 429,4 Td. Ld., hvori er beregnet Jord til 2 Huse.

kun faa var Enkeltagre. De har altsaa haft mange Agre, der laa samlet, mens Gaardene Nr. 3, 5, 9—16 og 18 næsten udelukkende havde Enkeltagre, og en paafaldende Lighed kan iagttages mellem Gaardene Nr. 10, 11, 13, 14 og 15. Om Gaarden Nr. 7 oplyser Matriklen 1664, at der til den var lagt Halvdelen af Nr. 18 (beregnet efter Udsæd og Landgilde) og en lille Kirkejord, som ikke er specificeret. Disse Forskelle mellem Gaardene vil den følgende Undersøgelse gøre forstaaelige. Naar Gaardene nævnes ved Nummer, hentydes der til Numret i dette Skema.

Gaarde	Agre ialt	fordelt i Antal Skifter	Antallet af Enkeltagre var:	Samlet Areal i Td. Ld.
1. PC	100	44	18	35,92
2. JH	89	46	44	36,60
3. NM	74	46	62	23,80
4. MP	100	44	67	28,56
5. NM & CS	68	51	64	21,91
6. CH	87	46	53	23,98
7. HRB	83	37	23	37,94
8. PB	65	20	7	25,36
9. OL	54	43	44	17,72
10. JP	47	42	41	15,56
11. PM & MP	47	42	42	15,98
12. HB øde	25	23	23	7,21
13. JJ	47	42	42	16,59
14. PM	48	42	41	16,49
15. PJ & RR	47	42	42	15,43
16. PJ	68	47	64	22,05
17. RM	73	37	22	30,79
18. CH øde	20	14	14	8,76
19. Annexgd.	89	14	5	24,77

Naar man i Markbogen vil finde frem til det Princip, der har ligget til Grund ved Fordelingen af Agrene mellem Gaardene, springer det i Øjnene, at Antallet af Agre i Skifterne ikke saadan som i det relativt unge Solskifte er afpasset efter Antallet af Gaarde i Byen. Her svinger Tallet mellem 2 og 46. Desuden finder man hurtigt frem til, at der i denne By er tre forskellige

Slags Skifter, man kunde kalde dem 1° Separatskifter med kun een Parthaver, 2° Smaaskifter hvor kun et Faatal Gaarde havde Agre, og 3° Byskifter eller Storskifter hvori alle Gaarde i Byen kunde have Part. Forskellen understreges yderligere derved, at Enkeltagre var i Overtal i Byskifterne, mens Separatskifterne bestod af Slader. Smaaskifterne kunde have baade Enkeltagre og Slader, og det er paafaldende, at Agrene fortrinsvis var tildelt visse Gaarde i Byen; det kan straks tilføjes, at Rækkefølgen af dem var fast indenfor samme Maaleretning. Det vil sige, at Rækkefølgen er »solbestemt«. Alene disse faste Grupper af Gaarde (eller Brugere) viser, at der er Plan i Fordelingen af Agrene, og det vil sige, at Landskiftet er reguleret. Det skal nu undersøges, hvilket Princip, der har været lagt til Grund, og om det ogsaa har præget Byskifterne.

Gaardgrupper. I Byer, hvor Landskiftet er solbestemt, er det af stor Vigtighed at kende Gaardenes Tofter, da Rækkefølgen af Gaardene i Tofteskifterne skulde være et Mønster for Rækkefølgen i andre Skifter og samtidig skulde give en Afgrænsning af mulige Grupper af Gaarde. Begge Dele slaar til her. Takket være Markbogens Udførlighed kan man nøje slaa ned paa Tofterne til næsten alle Gaardene, som det ses af Fig. 1, der vil lette Forstaaelsen af den følgende Udredning. Følgende Gaarde havde deres Tofter i det Tofteskifte, der er maalt i Østermark: Nr. 5, 6, 4, 9, 3, 2 og 1. I Byens Nørremark findes følgende Tofter: I et Separatskifte Præstens Kirketoft (antagelig Toft til Annexgaarden), i et andet havde Nr. 12 og 18 Tofter, i et tredje Skifte laa Tofter til Nr. 8 og 7, og i et fjerde laa Tofter til Nr. 17, 16, 15 (der havde en enkelt Ager i Østermarks Tofter), 14, 13, 11 og 10. Ogsaa Nr. 9 havde her nogle Agre.

Den Deling af Gaardene, der er fundet i Tofteskifterne, er Kerne i den Gruppdeling, der kan paavises rundt om i Agerskifterne. I det, der her er kaldt Byskifter, finder man 4 sikre Grupper af Gaarde, 2 store og 2 smaa. Den første Gruppe er sammensat af Gaardene Nr. 1, 2, 3, 9 og 4, der havde Agre i denne Rækkefølge, naar Skifterne er maalt fra Syd og Øst. Som man ser var det kun Gaarde, der havde Tofter i Østermark, og Rækkefølgen af Gaar-

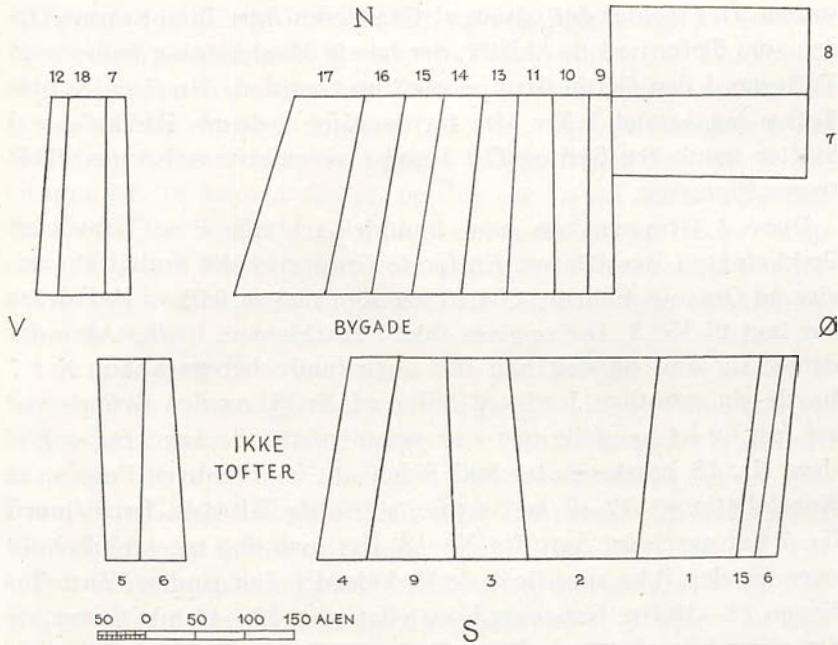

Fig. 1. Skematisk Plan over Tofterne i Sædinge By tegnet efter Markbogens Maal i de fire Tofteskifter. Dog er kun Bredden af Tofterne overholdt (5 Alen = 1 mm), Længden er vilkaarlig afsat. Tegningen illustrerer altsaa dels Størrelsesforholdet mellem Gaardene, for saa vidt det fandt Udtryk i Toftejorden, og dels Gaardenes Plads Nord og Syd for Gaden, der er Grundlaget for Inddelingen af Gaardene i Grupper. Tallet ud for hver Toft er Gaardens Nummer i Skemaet over Tilliggende (S. 249). Den indbyrdes Placering af Tofteskifterne er kun bestemt af Markbogens Meddelelser om Skifternes Tilgrænsninger og Orientering og af den Rækkefølge, de har i Markbogen. Kun Præstens Kirketoft er ikke afsat, da dens Plads ikke kan bestemmes ud fra Markbogen nærmere end til Nørremark nær Tofterne til 7 og 8.

dene i Skifterne stemmer med den Placering, deres Tofter havde i Tofteskiftet (se Fig. 1). Den anden Gruppe bestod af Gaardene Nr. 10, 11, 13, 14, 15, 16 og 17. De havde Agre i denne Rækkefølge i Skifter, der var maalt fra Syd og Øst. Det var netop de Gaarde, der havde Tofteagre samlet i et Skifte i Nørremark, og Rækkefølgen er solreguleret i Forhold til Tofterne (se Fig. 1). I den tredje Gruppe var der kun Gaardene Nr. 6 og 5, hvis Tofter ogsaa laa

samlet. Her gælder det ogsaa, at Gaardenes Agre laa i samme Orden som Tofterne i de Skifter, der havde Maaleretning fælles med Tofterne. I den fjerde Gruppe var kun Gaardene Nr. 7 og 8, hvis Tofter laa samlet i Nm. De havde Agre i denne Rækkefølge i Skifter maalt fra Syd og Øst i god Overensstemmelse med Tofternes Placering.

Disse 4 Grupper kan man umiddelbart udlæse af Gaardenes Rækkefølge i Byskifterne. En femte Gruppe er det muligt at paa- vise ad Omveje. Gaarden Nr. 18 var som nævnt delt, og Halvdelen var lagt til Nr. 7. Det opgives ikke i Markbogen, hvilke Agre det drejer sig om, og dog kan det nogenlunde beregnes, for Nr. 7 havde sin egentlige Jord ved Siden af Nr. 8, og den Gruppe var ret fast og let kendelig paa sine sammenliggende Agre. Da endvi- dere Nr. 18 havde Tofter ved Siden af Nr. 12 bliver Følgen, at Konstellationen 12—7 kan repræsentere de Tilfælde, hvor Gaard Nr. 7 har overtaget Agre fra Nr. 18. Her maa dog tages Forbehold over for den ikke specificerede Kirkejord¹⁾. Ialt findes Konstellation 12—18 fire Gange og Konstellationen 12—17 tolv Gange, de syv alene i Søndermark. Efter Tofternes Plads skulde de tolv Til- fælde være solrette, nogle Undtagelser laa i Skifter, hvor Række- følgen i det hele var bagvendt (jfr. om de vrangvendte Skifter ne- den for). Arealet af disse tolv Agre, der er tilskrevet Nr. 7, er udreg- net til 4.48 Td. Ld., som altsaa maa trækkes fra Arealet til Nr. 7 og lægges til Nr. 18, hvis et ældre Stadium skal beregnes.

De her nævnte Grupper er ikke ganske ens. Gruppe I, II og III var ret faste, saadan at forstaa at alle Gaardene fandtes, hver Gang Serien forekom. Kun om Gaardene i Gruppe II gælder det ogsaa omvendt, at de kun sjældent havde Agre uden for Gruppen. Derfra skriver sig den omtalte Lighed mellem Nr. 10, 11, 13, 14 og 15 i Tildeling af Agre. Gaardene i Gruppe IV og V havde tiere Agre uden for Gruppen. Af de to Storgrupper forekom Nr. I ialt

¹⁾ Muligvis er Kirkejorden at finde i de Agre, som Nr. 7 havde ved Siden af Agre til Nr. 19, Annexgaarden. — Omfanget af denne Kirkejord er ikke oplyst i Fortegnelsen over Præstens Tiende efter K. M. Befaling 6/11 1690 (Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedr. Gejstligheden og Kirkernes Indtægter, Lolland 1568—1717). Sjæll. Landsarkiv.

35 Gange, dog ikke altid fuldtallig, og hvis Rækkefølgen i Tofterne bruges som Grundlag for Serien, var Rækkefølgen i de 27 Tilfælde solret. Gruppe II fandtes ialt 40 Gange, de 30 Gange solret. Her er nogle Tilfælde udeladt, hvor Gruppen synes at fortsætte fra et Skifte over i et andet. Gruppe Nr. III forekom ialt 35 Gange, Gruppe Nr. IV kun 17 Gange, og den ene Gaard havde adskillige Agre uden for Gruppen. Gruppe V er fundet ialt 18 Gange. Grupperne III og V laa ofte som Bindeled i Byskifterne mellem Storgrupperne I og II, mens IV tiest havde Separatskifter og sammenliggende Agre.

I Gruppe I og II er der altsaa 8 + 10 Tilfælde, hvor Serien af Gaarde ikke er solret. Det er ca. en Fjerdedel af de Tilfælde, hvor Serien forekommer. Disse Undtagelser svinder dog stærkt ind ved et nøjere Eftersyn, men alene den Omstændighed, at Serien forekommer to Gange i samme Skifte med Gaardene i omvendt Orden, viser til fulde, at Gaardene ikke fast havde Agre »efter Solen«. Den nøjere Prøvelse gaar ud paa at undersøge, om Grupperne indbyrdes laa efter Solprincippet, og vi nøjes her med at efterse Gruppe I og II. Da Gruppe I havde Tofter i Østermark, skulde den have Agre først i de Skifter, der er maalt fra Syd og Øst, og da Gruppe II havde Tofter i Nørremark skulde den have Agre først i de Skifter, der er maalt fra Nord og Vest. Det viser sig, at Grupperne i det store og hele laa efter dette Princip, og at Undtagelserne findes i netop de Skifter, hvor allerede Rækkefølgen af Gaardene stred mod Reguleringen efter Solen. De Skifter er her kaldt vrangvendte. Ret beset er der intet mærkeligt ved dem. De færreste Skifter laa jo ret Nord-Syd eller ret Øst-Vest. Der kunde derfor opstaa Usikkerhed, om man skulde regne et Skifte for at ligge Nord-Syd eller Øst-Vest. De vrangvendte Skifter hjælper os til at korrigere Landmaaleren, for baade Gruppernes indbyrdes Rækkefølge og Gaardenes Rækkefølge i Grupperne tyder paa, at Landmaaleren har haft en Opfattelse af Agrenes Retning, der gik imod den, der var raadende ved Jordens Inddeling.

Reguleringen af Grupperne indbyrdes var et gennemgaaende Træk, Rækkefølgen af dem var saaledes i Skifter maalt fra Syd og Øst I-III-II-V og i Skifter maalt fra Nord og Vest (V-) II-

III-I (-IV) uden dog at alle Grupper findes i hvert Skifte. Denne Rækkefølge passer med Placeringen af Gruppernes Tofter i Byen (se Fig. 1).

Denne Iagttagelse kan bruges til yderligere Bekræftelse paa Samhørigheden af de to Gaarde i Gruppe V, hvor Konstellationen 12—7 repræsenterer samme Gruppe som 12—18. For Nr. 7 var 17 Gange Nabo til Nr. 8 som Regel i Særskifter til de to, kun 3 Gange fortsætter Serien med Nr. 6. I de 16 af disse 17 Tilfælde var der Tale om sammenliggende Agre eller Slader. Derimod fortsatte Gruppen 12—7 i 10 Tilfælde med Gaard Nr. 17 fra Gruppe II, og alle 10 Gange var der Tale om Enkeltagre. Hvis man i Stedet for Nr. 17 alene ogsaa regner med andre Gaarde af Gruppe II øges Tilfældene noget. Derimod havde Nr. 7 kun een Gang en Ager efter Gruppe I. Netop samme Naboskab kan findes ved Nr. 18 i de to Marker (Nørremark og Østermark), hvor Serien er 12-18-17, i den tredje Mark er Serien 6-18-17.

Disse fem Grupper omfatter alle 18 Fæstegaarde i Byen, men den Jord, der var gruppедelt paa denne Maade, omfattede kun de tre Fjerdedele af Byens Agre. Ind imellem laa der Agre, hvor Delingsprincippet lige straks synes uklart. Af de ikke gruppедelte Agre kan man først udskille Agrene til Annexgaarden. Den havde Agre ved Siden af forskellige Gaarde; især Gaarde fra Gruppe III og V. Desuden havde den store Slader i Separatskifter ganske som Gaardene i Gruppe IV. Bortset fra denne Gaards Agre var der ialt 322 Agre, som ikke var gruppедelt, eller ca. 25 %. De var jævnt fordelt i de tre Marker, Nørremark 24,9 %, Østermark 28,8 % og Søndermark 22,2 %. Hvordan skal de Agre uden for Grupperne forstaas?

Det skal først undersøges, om det kan være Jord, der er opdyrket, efter at Inddelingen af Jorden fandt Sted. Disse løse Agre kan inddeles i to Arter. Den ene omfatter Agre, der laa samlet i smaa Skifter, hvori Gaarde fra de forskellige Grupper havde Agre Side om Side, f. Eks. Nørremark Skifte Nr. 18 (4 Agre), Østermark Skifte Nr. 2 (5 Agre), det meste af Nr. 6 (12 Agre), Nr. 21 (9 Agre) og Søndermark Skifte Nr. 27 (4 Agre). Den anden Art omfatter Agre, der laa yderst i Byskifterne eller sjældnere som Bindeled

mellem Grupperne. Man ser, at af disse to Arter *kan* den første være sent opdyrkede Skifter, der er helt uden for Gruppedelingen, den anden Art derimod er en integrerende Del af Skifterne og skulde altsaa høre med til den oprindelige Udlodning af Jorden. En nøjere Undersøgelse af den sidste Art viser, at Agrene især blev dyrket af visse Gaarde i Byen, nemlig Gaard Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 16 og 18; d. v. s. Gaarde fra flere af Grupperne, og der er ikke Tale om nogen Regelmæssighed i Rækkefølgen. En Sammenligning med ovenstaaende Skema godtgør, at det er de Gaarde, der havde Agre ud over det almindelige og desuden to af de store Gaarde i Gruppe I.

Hvis disse Agre skulde være Jord, som er opdyrket efter at Gruppedelingen fandt Sted, vilde man blive nødt til at antage, at der ved Udlodningen var blevet sat Jordstrimler af her og der imellem de Grupper, der blev udmaalt i et Skifte, og især i Ud-kanten af Skifterne. Det er en urimelig Tanke, da de Agre, der findes, overskrider Bredden af de fra andre Byer kendte Skelagre eller Grønveje. Det er heller ikke rimeligt, at det skulde være Jord fra Ødegaarde, der efterhaanden er overtaget af disse Gaarde, da de ligger samlet. Hvis man ser bort fra de forholdsvis faa Agre, der laa som Bindeled imellem Grupperne og holder sig til de Agre, der laa først eller sidst i Skifterne — i enkelte Tilfælde baade først og sidst — og undersøger deres Beliggenhed i Forhold til Grupperne, viser det sig, at deres Plads i de fleste Tilfælde falder ind i Planen for Gruppernes indbyrdes Placering, saadan at de løse Agre i Skifter maalt fra Øst laa først og i Skifter maalt fra Vest sidst. I de vrangvendte Skifter er Reglen omvendt. Det giver Vished for, at disse Agre hørte med i Udloeningen, og da de er placeret i Forhold til de øvrige Grupper, kan man opfatte dem som en særlig Gruppe, der blev dyrket af forskellige Gaarde. Liggende er iagttaget i Horbelev af Henrik Larsen (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918: 188). En anden Mulighed er, at det er Jord, som ved Udloeningen blev sat af til Fordeling mellem de Gaarde, der havde mere end en Gaards Jord. I hvert Fald er det i andre regulerede Byer konstateret, at visse store Gaarde havde Agre bag efter den regulerede Serie af Gaarde tilsyneladende i tilfældig Or-

den. Paa Grund af Udlodningen i smalle Agre maa den første Mulighed i dette Tilfælde have Fortrinnet. Paa den Basis er der her konstrueret en Gruppe Nr. VI, der omfattede 209 Agre, og dermed er Undersøgelsen ført saa vidt, at der nu bortset fra Anneksgaardens Agre kun er 24 Agre, som det ikke er lykkedes at gruppedele.

Vi kan nu rekapitulere Agerordningen. Der var overvejende solbestemte Grupper af ulige Størrelse, og nogle Byskifter var indrettet efter fire af disse Grupper, med andre Ord den Deling af Jorden, der er karakteristisk for Bolskiftet. Henrik Larsens kategoriske Udtalelse, (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918 :221), at bolskiftede Byer var ukendt paa Lolland, holder altsaa ikke Stik.

Ved Hjælp af Kortet maa det afgøres, om den Deling af Jorden, der er funden, førte med sig, at enkelte Gaarde havde det meste eller al sin Jord separeret fra den øvrige Byjord. I dette Tilfælde vilde det sige, at det, der er kaldt Separatskifter, skulde ligge nogenlunde samlet i Forhold til Smaaskifter eller Byskifter. Der kan være Tale om Jorden til Annexgaarden, som her er ladt ude af Betragtning, og om Jorden til Gruppe IV. Kortets Navne viser, at en Del af denne Gruppes Særskifter laa samlet lige Nord for Byen nærmest de Tofter, der maa antages at høre til de to Gaarde. Skiftet *Lunnerne* paa Fig. 2 hedder i Markbogen *Lundestykker* og er Særskifte til Gruppe IV. Denne Fordeling minder om Ornum. Andre Skifter kan dog ikke stedfæstes med Sikkerhed, og i Søndermark havde Gruppe IV Agre i Skiftet *Faarebjerg*, der laa sydligt i Byens Fang nær Engene ved Ringsebølle Sø og ligeledes i *Broagre*, der laa midtvejs mellem Byen og Faarebjerg, sammen med de øvrige Gaarde i Byen (se Fig. 2). Man kan derfor sige, at saalænge disse Skifter har været dyrket og sandsynligvis siden Trevangsbrugets Indførelse i Sognet, har Gruppe IV altsaa haft Jord i Forbindelse med de øvrige Gaarde i Byen. Gruppen er med denne Agerfordeling et Eksempel paa Ornummebol efter den Beskrivelse, som Henrik Larsen har givet heraf (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918 : 249 ff.).

Udlodning og Gaardstørrelse. Beskrivelsen af Agerjordens Inddeling i det foregaaende tog Sigte paa at klarlægge Situationen for Bysamfundet som Helhed. Undersøgelsen føres ind i et nyt

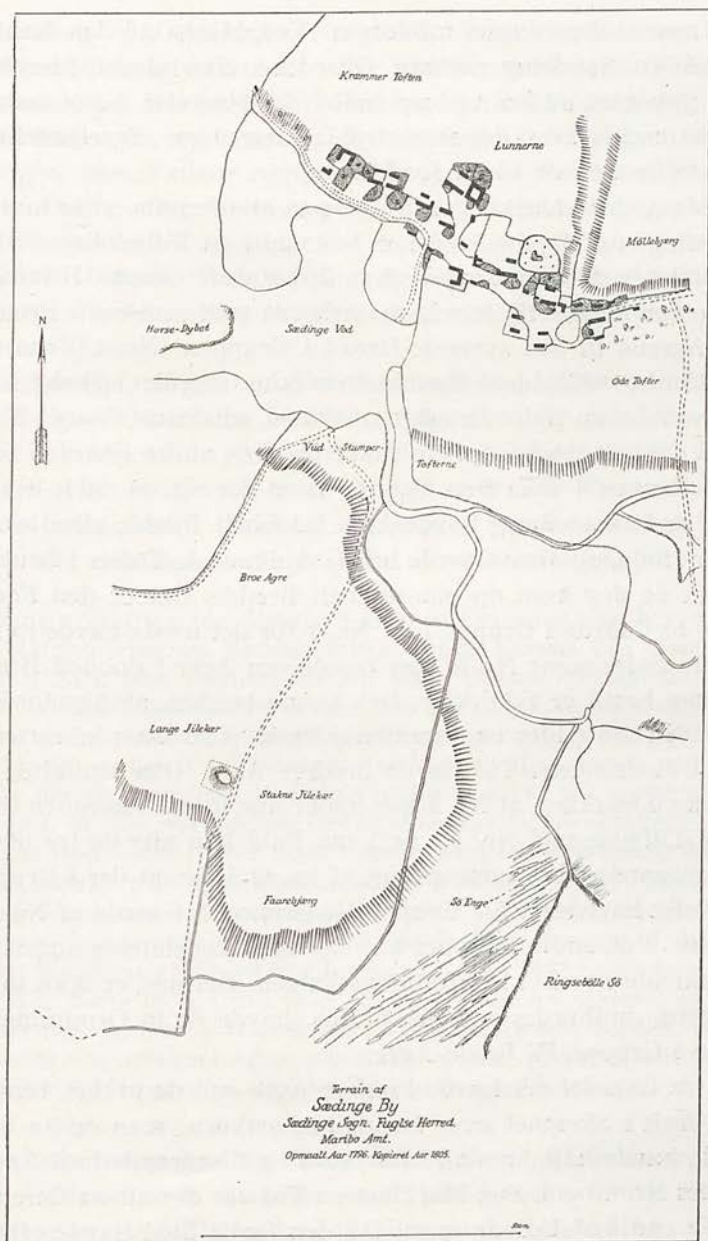

Fig. 2. Udsnit af Kort over Sædinge By (Matrikulsarkivet).

Spor, naar Udlodningen inddrages. Ved Hjælp af den kan der indføres en Sondring mellem Gaardene efter deres Størrelsesklasse, beregnet ud fra Agrenes indbyrdes Størrelse. Først naar det Forhold er klart, er det muligt at sammenligne Agerfordelingen med Afgifterne i de ældre Jordebøger.

De Maal, der i Markbogen findes paa alle Agrene, viser klart, at Reguleringen af Byens Jord har bestaaet i en Udlodning af Agre. Den skal her sættes i skarpere Lys. I den store Gruppe II med syv Gaarde var Agrene til de seks Gaarde saa godt som ens i Bredden, mens Agrene til den syvende Gaard i Gruppen (Nr. 17) saa godt som altid havde dobbelt Bredde, hvis ikke Gaarden i Stedet havde to Agre Side om Side. Det stemmer med, at denne Gaards Tofter var ca. dobbelt saa brede som Tofterne til de andre Gaarde i Gruppen. I Gruppe I med fem Gaarde viser det sig, at de to Gaarde (Nr. 1 og 2) som Regel havde Agre i dobbelt Bredde eller to Agre Side om Side, og disse Gaarde havde de bredeste Tofter i Gruppen, uden at de dog kom op paa dobbelt Bredde. Der er den Forskel paa de to Gaarde i Gruppe I, at Nr. 1 for det meste havde to Agre Side om Side, mens Nr. 2 især havde een Ager i dobbelt Bredde. Aarsagen hertil er ikke klar. Det kunde tænkes, at Agerfordelingen til Nr. 1 skyldes en Sammenlægning af to Gaarde, mens Nr. 2 fra Udlodningens Tid havde bredere Agre. Den Mulighed kan dog ikke udelukkes, at Nr. 2 har pløjet sine to Agre sammen til een i flere Tilfælde end Nr. 1, og i saa Fald kan alle de tre nævnte Dobbeltgaarde være sammenlagt af to, saaledes at der i Gruppe I oprindelig har været 7, i Gruppe II derimod 8 Gaarde af Normalstørrelse. I de andre Grupper kan der ikke konstateres nogen gennemgaaende Forskel i Udlodningsskalaen. Dermed er ikke sagt at Grupperne indbyrdes var ens, f. Eks. havde de to Ornummebolsgaarde i Gruppe IV brede Agre.

De tre Gaarde, der havde bredere Agre end de øvrige, rangerer ogsaa højt i Skemaet over Landgildehartkorn, men ogsaa andre Gaarde havde højt Landgildehartkorn og tilsvarende højt Agertal, saaledes Nr. 4 og 8. Paa Markbogens Tid var der altsaa flere store Gaarde end ved Udlodningen. Da den fandt Sted havde efter alt at dømme kun Nr. 1, 2 og 17 øget Tilliggende.

Markbog og Jordebøger. Nu skulde Vejen være banet for en Sammenstilling af Gaardene efter Størrelsen af deres Tilliggende og efter deres Ret og Pligt i Samfundet. Emnet maa dog straks indskrænkes, for vel kender vi Bymændenes Græsningsret fra Modelbogen, men Tallene rummer ikke gammel Tradition. De hviler paa en Deling efter Gaardstørrelse af et Takseringstal og giver alt-saa ikke sikrere Oplysning end Agerforholdene. Af Pligterne er de enkelte Gaardes Hegningspligt og Vejpligt ganske ukendte. Derfor maa Jordebøgernes Afgifter alene lægges til Grund ved en Sammenligning.

Direkte Oplysninger om Størrelsesforholdet mellem Markbogens Gaarde giver Matriklen af 1664. Ifølge den var der i Store Sædinge foruden Annexgaarden 16 hele Fæstegaarde, 1 øde Jord til Kronen (efter Brugerens Navn Nr. 12) og en halv Fæstegaard, den anden halve Gaard (Sæd og Landgilde) var som nævnt lagt til Nr. 7, der desuden havde en ikke specificeret Kirkejord i Brug.

Denne uspecificerede Kirkejord giver et Eksempel paa, hvordan den nye Matrikulering og Sædvaneretten kunde komme paa Kant. Efter gammel Skik blev Skylden fordelt efter Udsæd mellem de Gaarde, der overtog øde Gaardes Jord, men den øde Gaard kunde stadig regnes for en Enhed saalænge Traditionen om den rette Deling holdt sig i Samfundet, og her, hvor Delingen var knyttet til de regulerede Tofter, skulde der en Ændring i Byplanen til for at rokke saa meget ved Inddelingen, at den oprindelige Orden ikke kunde genoprettes. I Markbøgerne findes der i Byer uden nogen Form for Regulering ikke helt faa Eksempler paa, at en Sammenlægning er saa gammel, at den rette Deling ikke kunde erindres, og her var ikke Mulighed for at genoprette Ordenen. Landgildematrikuleringen kunde tage Hensyn til disse Delinger. Men hvor en Gaard ved Jordmaalingen i 1682 havde Jord i Brug, som ikke hørte til Gaarden men alligevel ikke blev takseret og matrikuleret for sig, maatte Gaarden faa varig Interesse i Jorden, da dens Hartkorn var udregnet ogsaa paa Basis af den, til Trods for at Gaarden efter Sædvaneretten ikke havde Hævd paa Jorden.

Springer man fra Matriklen 1664 tilbage til Jordebogen fra 1572, finder man St. Sædinge nævnt baade under Rødby Birk (18 Brug) og under Aalholm Len (21 Brug), det sidste Sted med særlige Afgifter og der kaldet Sædinge Birk. Den Orden, Gaardene

er nævnt i under Rødby Birk, skyldes tydeligt en Gruppering efter Størrelsen af Afgifterne. Først nævnes de tre største Gaarde, der svarede lige store Afgifter (Kendetegn 2 Pund Byg). Nærmest dem følger fire Gaarde, der var lige (Kendetegn $1\frac{1}{2}$ Pund Byg), dernæst kommer en stor Gruppe paa ni Gaarde, der var lige og halvt saa store som de tre største (Kendetegn 1 Pund Byg). Sidst nævnes to Gaarde, der var lige, men anderledes beskattet end de øvrige (Kendetegn 3 Pund Byg).

Den Orden, Gaardene nævnes i under Aalholm Len, er en anden end under Rødby Birk, men ved Hjælp af Navnene paa Brugene kan 16 af Gaardene i de to Lister føres sammen, og der findes en Aftrapning af Gæsteriposten, der temmelig nøje svarer til Aftrapningen af Bygafgiften i Rødby Birk, saaledes 3 Gaarde 1 Daler, 4 Gaarde 3 Ort (d. v. s. $\frac{3}{4}$ Daler) og 8 Gaarde $\frac{1}{2}$ Daler. Blandt de Gaarde, man ikke med Sikkerhed kan paavise i Serien under Sædinge Birk, er de to særbeskattede. Der findes dog een Gaard med $1\frac{1}{2}$ Dalers Gæsteri, som var, hvad man efter Jordbogen 1642 skulde vente for de særbeskattede, men hvis det skal være Afgift for en af de særbeskattede, maa Navnet være forskrevet (Jørgen Jensen i Sædinge Birk skal være den samme som Jørgen Jørgensen i Rødby Birk). Fejl er ikke sjældne i disse for en Skriver ganske trivielle Oprensninger.

Disse Inddelinger falder ikke ganske i Traad med Oplysningerne fra Herredsbogen fra 1568. Den nævner fra St. og Ll. Sædinge 3 Helgaarde og 25 Bol, hvormed menes Halvgaarde eller Partsgaarde. Af dem laa til Aalholm Slot 17 Bol og to Helgaarde, der antagelig er St. Sædinge Bys Gaarde.

Jordebøgerne fra 1642 og følgende Aar nævner ialt 23 Brug, hvoriblandt nogle er ganske smaa. Det er aabenbart, at Gaardene ikke er nævnt i samme Rækkefølge som i Jordebogen fra 1572, hvor de var grupperet efter Størrelse, eller i Matriklen fra 1664. Men Afgifterne viser, at der stort set er samme Størrelsesforhold mellem Gaardene som i 1572, altsaa 3 store Gaarde (Kendetegn 1 Daler, 2 Pund Byg), 4 mellemstore Gaarde (Kendetegn 3 Ort, $1\frac{1}{2}$ Pund Byg, den ene dog 5 Ort og $2\frac{1}{2}$ Pund Byg jfr. følgende Gruppe), 8 smaa Gaarde (Kendetegn $\frac{1}{2}$ Daler, 1 Pund Byg, den

niende maa være overtaget af en Gaard i Mellemgruppen, idet 5 Ort er = 3 Ort + $1\frac{1}{2}$ Daler, og Bygafgiften er paa samme Maade sammensat af $1\frac{1}{2}$ + 1 Pund), og endelig følger de to særbeskattede (Kendetegn $1\frac{1}{2}$ Daler og 3 Pund Byg; i 1572 havde kun een Gaard $1\frac{1}{2}$ Daler).

Hvordan forliges disse Fund med Grupperingen af Gaardene efter Landskiftet? Det ses straks, at der ikke er nogen talmæssig Overensstemmelse mellem Jordebøgernes Størrelsesgrupper og de Grupper af Gaarde, der er fundet gennem Agerfordelingen. Og dog kan man finde den smukkeste Lighed.

De 18 Fæstegaarde i 1682 delte sig efter Agerfordelingen i følgende Grupper:

Gruppe I	Gaarde Nr. 1, 2, 3, 9, 4 ialt 5 Gaarde
Gruppe II	» » 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17 » 7 »
Gruppe III	» » 6, 5 » 2 »
Gruppe IV	» » 8, 7 » 2 »
Gruppe V	» » 12, 18 » 2 »

Blandt disse 18 Gaarde kan man udskille 4 med Jordtilliggende over 30 Tønder Land. Af dem havde den ene øget Agertal, fordi der til den var lagt en halv Ødegaard. De tre andre, der havde over 30 Tdr. Ld., (1, 2 og 17, de tre, der havde bredere Agre end de øvrige) kan svare til de tre store Gaarde i 1572. *Naar disse 3 store Gaarde trækkes fra deres respektive Grupper, I og II, bliver der 9 Gaarde tilbage, og da vi netop har fundet, at disse 9 havde halv Agerbredde i Forhold til de 3 store, kan man gaa ud fra, at de svarer til de 9 Gaarde, der i 1572 svarede halv Landgilde i Forhold til de 3.* Til Rest er saa 6 Gaarde i Gruppe III, IV og V. Iblandt dem maa søges de 4 Gaarde af Mellemklassen i 1572. Hvis man gaar ud fra Størrelsesforholdet af det dyrkede Areal i 1682, maa det snarest være Gaardene i Gruppe III og IV, som det fremgaar af det følgende Skema:

	Areal mellem	Gennemsnit
de 3 store Gaarde:	30,79 og 36,60	34,43 Td. Ld.
de 4 i Mellemklasse	21,91 » 37,94	28,29 » »
de 9 i Mindsteklasse	15,43 » 28,56	19,02 » »

hvortil vilde være at bemærke, at Mellemlklassens Tal er hævet lidt i Vejret af den halve Gaard, hvis Jord er regnet under Nr. 7. De to Gaarde, der var i Særklasse i 1572, skulde efter denne Beregning være Gruppe V.

Hertil er dog at bemærke, at de Talstørrelser, som støtter denne Sandsynlighedsberegning, paa Grund af Agrene til Gruppe VI sikkert ikke afspejler oprindelige Forhold. Hvis man afviser dem og i Stedet gaar ud fra Jordfordelingen, er der Grund til at antage, at det var de to Gaarde i Gruppe IV, hvis Brugere begge førte Tilnavnet *Brøde*, der var i Særklasse. Det bestyrkes af andre Forhold. Tilnavnet *Brøde* kan opfattes som *Bryde* (saaledes varieres det, og saaledes er det opfattet af Petersen i Lolland-Falsters Navnebog), og da de lollandske Tilnavne fulgte Gaarden og ikke Bonden eller Slægten, kan Ornummeboelet til Gruppe IV være Tilliggende til en Brydegaard, idet de to Fæstegaarde er en udstykket Storgaard. Den har altsaa ligesom Annexgaarden haft en Særstilling i Byen, fordi den var Sæde for en kongelig Embedsmand.

Det skulde give os et Glimt af Brydens Stilling i det middelalderlige danske Samfund, der supplerer de ældste danske Kilders Vidnesbyrd (cf. N. M. Petersen: *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1847 = *Samlede Afhandlinger* III :305 ff; *Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog* (1874) :68 ff og *Erik Arup: Danmarks Historie* I :247 f). Man tør formode, at det har været Gaarden til en Kongebryde eller Foged, og at den Form for Jordtilliggende har været karakteristisk for Brydegaarde, i det mindste findes en Brydegaard med lignende Jordtilliggende i det bolskiftede Kongens Lyngby (*Henrik Larsen: Aarb. f. nord. Oldkynd.* 1918: 258). Det kan give Anledning til nogle Ord om Byens Betydning i Middelalderen. Sædinge havde central Beliggenhed den Gang. *Horsedybet* hed en Arm af Rødbyfjord, der skar sig ind til Byen, og Afløbet fra den nu udtørrede Ringsebølle Sø holdt Sejløbet aabent, saa det ikke mudrede til, og Fjorden gav Læ for Ledingsflaaden. — Ikke langt fra Byen laa ved Sognegrænsen Rettersted og Tingsted, hvor Herredstinget blev holdt, Vejen førte forbi Højen *Tykat*, hvor den kendte Sædinge Runesten havde sin Plads. (Mon ikke Navnet *Tykat* er en Mindelse om Indskriftens Indledningsord: þurui kat kauruan stain þansi 'Tyre lod gøre denne Sten?') Gaardens Beliggenhed vilde passe godt for en *konungs bryti* (jfr. Eriks Lov II, 50, Skaanske Lov Kap. 171), saa det ikke blot er Jordfordelingen, der gør at man med Rimelighed kan antage, at det er en *konungs gardh innænz hæræthz* (Eriks Lov III, 49, jfr. Skaanske Lov Kap. 130, 172).

I hvert Fald skulde den Inndeling af Gaardene efter Størrelse, der her er foretaget dels efter Markbogen og dels efter Jordebøgerne, have gjort det sandsynligt, at der i Hovedtrækkene var samme Jordfordeling i Sædinge i 1682 som i 1572. Det kan ikke siges, hvornaar denne Fordeling er kommet i Stand; men lignende Boldeling findes paa Lolland i 1682 kun i Byer, hvor Kronen har ejet Jord. Det vilde da ikke være urimeligt, om der var en Forbindelse imellem Boldelingen, der kan fastslaas i Markbogen 1682 og de Bol, der er nævnt i Kong Valdemars Jordebog. Desværre kan de to Epoker ikke umiddelbart sammenlignes, da Jordebogens Tal $3\frac{1}{2}$ Bol og 2 Øre Skyld omfatter Gods baade i Sædinge og Rødby. Til Trods for at Rødby Markbog har den daarlige Maaling fra 1681, skal det i et senere Afsnit forsøges, om der kan findes Bol ogsaa der; men først skal Bolene i Sædinge beregnes.

Grupper og Bol. Paa Grund af den Gruppe VI, der lod sig rekonstruere, maa man antage, at der har fundet en Nytildeing Sted af Agre og samtidig en Regulering af Landgilden uden Nyudmaaling af Agerjorden. Denne Nyordning maa skyldes den Omstændighed, at Gaardene er blevet færre. Da Jorden ikke blev maalt ud paany, skulde det være muligt at finde Mindelser om den ældre Tingenes Tilstand i Markbogens Jordfordeling, d. v. s. et oprindeligere Forhold mellem Grupperne indbyrdes end Markbogen umiddelbart viser. Det skal forsøges her.

Naar man skal sammenligne Størrelsen af de enkelte Grupper i en bolskiftet By, er der to Veje at gaa. Man kan enten udregne, hvor stort et dyrket Areal Gaardene i hver enkelt Gruppe havde tilsammen, eller man kan lægge Udlodningen til Grund og lægge Bredden af alle Agre sammen Gruppe for Gruppe og derefter beregne Gennemsnittet for de enkelte Grupper i samtlige Skifter, det vil i Virkeligheden sige, at man gennemgaar det Regnestykke, der har ligget til Grund for Udlodningen, ved Hjælp af Maalene paa de enkelte Agre i Markbogen. Begge Veje skal følges her.

Naar Gruppernes indbyrdes Størrelsesforhold skal beregnes, er der kun Markbogen og Matriklen 1664 at gaa ud fra, da Gaar-

denes Historie fra 1572 til Markbogen ikke kan følges i Enkelt-heder, ja selv for Perioden 1642 til 1682 er der Vanskeligheder ved nogle af Gaardenes Ejerlister. Tager man Tallene for det dyrkede Areal til hver enkelt Gaard efter Markbogens Agerfordeling og Modelbogens Udregning af Areal (jfr. Skemaet S. 249) uden nogen Retouche, bliver Summen for de enkelte Grupper:

Gruppe:	I	II	III	IV	V
Td. Ld.:	142,90	132,89	45,89	63,30	15,97

Men Markbogen gengiver ikke den oprindelige Fordeling af Agrene. Saaledes skal 4,48 Td. Ld. flyttes fra Gruppe IV til Gruppe V for den Halvdel af Gaard Nr. 18, der blev dyrket af Nr. 7, saa Tallene for disse Grupper bliver 58,82 og 20,45 Td. Ld. Da det er den halve Gaard, er det Areal, der flyttes, aabenbart for lille, selv naar Hensyn tages til mulige Boniteringsforskelle; men det er ikke muligt at finde et nøjagtigere Tal, medmindre man uden Støtte i Agerfordelingen vil fradrage et Areal af Omfang som det, der laa til Nr. 18 (8,76 Td. Ld.).

En meget større Omvæltning af de uretoucherede Tal forvoldes af de Agre, som har ligget til Gruppe VI, da Gruppen ikke længere var repræsenteret af særlige Gaarde. Det er muligt omtrentligt at beregne Omfanget af den Gruppe, da Arealet af hver enkelt Ager, der tillægges den, findes i Markbogen. Tilsvarende Tal skal derefter trækkes fra Arealet til de Gaarde, der dyrkede Agrene i Gruppe VI. Først da bliver der Mening i at sammenligne Gruppernes Agerbredder og Areal. En Fejlkilde ved Beregningen stammer fra de Skifter, der ikke er Byskifter, da det ikke altid kan afgøres, om det er Skifter til Gruppe VI eller Brudstykker af Serien fra en af de andre Grupper, man har for sig. Da det gjaldt om at beregne de løse Agre, er Agrene taget med, naar Gaardene havde over 5 Agre. Kun 4 Gaarde er derved udeladt. Det følgende Skema giver en gruppevis Opstilling af de Gaarde, der dyrkede Agrene, som nu tillægges Gruppe VI. Der er opstillet Antallet og Arealet af de løse Agre, og hvor meget hver enkelt Gaards Agertal og Areal reduceres i Forhold til Skemaet S. 249.

			Løse		Reduceret	
			Agre	Td. Ld.	Agertal	Areal Td. Ld.
Gruppe I	1. PC	11	3,94	89	31,98
	2. JH	22	6,34	67	28,84
	3. NM	33	9,75	41	14,02
	4. MP	61	17,49	39	11,08
	9. OL	12	2,30	42	15,42
	ialt		39,82	Td. Ld.	
Gruppe II	16. PJ	25	7,24	43	14,81
Gruppe III	5. NM & CS	..	24	7,16	44	14,60
	6. CH	21	5,74	66	18,22
	ialt		12,90	Td. Ld.	
Gruppe V	18. CH øde	10	5,15	10	3,61

Det vil sige, at Gruppe I reduceres med 39,82 Td. Ld. fra 142,90 til 101,34. I Gruppe II er Reduktionen mindre, da kun een Gaard havde Agre, de spredte Agre til Nr. 10 og 17 er ikke regnet med. Begge Gaardene i Gruppe III havde Part i disse Løse Agre, ialt 12,90 Td. Ld., der reducerer Gruppens 45,72 Td. Ld. til 32,82 Td. Ld. Ogsaa de to Gaarde i Gruppe IV havde enkelte Agre i disse Skifter, ialt kun ca. 1½ Td. Ld.; men det er ikke regnet med her. Gruppe V var repræsenteret af Nr. 18 med 10 Agre, hvoraf de 8 laa i Søndermark. De 5,15 Td. Ld. er en uforholdsmæssig stor Del af det samlede Areal til den Gaard. De er holdt uden for denne Beregning, da Agrene ikke hørte til de karakteristiske begyndende og afsluttende Agre i Byskifterne. Den retoucherede Oversigt over Gruppernes Tilliggender bliver, naar Gruppe VI opstilles særskilt:

Gruppe:	I	II	III	IV	V	VI	
Td. Ld.:	101,34	125,65	32,82	58,82	20,45	65,11	(59,96)

Da det er muligt, at der er blevet opdyrket ny Jord i Tiden mellem Udlodningen og Opmaalingen til Markbogen, behøver disse Tal ikke at gælde den oprindelige Deling af Byjorden, men de er det nærmeste Udtryk for Størrelsesforholdet mellem Arealet af Grupperne, der kan udledes af Jordfordelingen. Hvordan er

Mulighederne for en Sammenligning mellem disse Tal og Tallene for Gennemsnitsbredden af hver enkelt Gruppe? Den Arealberegning, der her er foretaget, hviler paa saavel Bredde- som Længdemaalene for hver enkelt Ager. Derved er der sket en Afvigelse fra det Princip, der laa til Grund for Udlodningen, der kun krævede, at Bredderne blev udmaalt. Derfor maa man give Breddemaalene Forrangen, for Tallene for Gruppernes Areal gælder hele Agerjorden til Byen, mens Gennemsnitsbredden for de enkelte Grupper kun er udregnet paa Basis af Agre, der laa i fuldtallige Grupper. Det forringer i nogen Grad Værdien af en Sammenligning mellem de to Udregninger, for hvis Tallene ikke stemmer overens, kan det skyldes, dels at de Agre, der laa uden for de fuldtallige Grupper, ikke havde samme Forholdstal som de gruppede Agre, og dels at Tallet for Agrenes Længde kunde afvige saa stærkt fra Gaard til Gaard, at de kunde faa afgørende Indflydelse paa det endelige Resultat af Arealberegningen.

Det skyldes Terrænforholdene, at Grupperne ikke har Agre, der er udloddet i samme Bredde i alle Skifter. Det ses klart af de udførlige Oplysninger om Skifternes Tilgrænsninger. De enkelte Agre er ikke som ved Solskiftet udloddet saadan, at de er lige brede i begge Ender. Det har derfor her været nødvendigt for at faa en simpel Talværdi at udregne et Middeltal for de to Breddeangivelser ved hver eneste Ager. Denne Fremgangsmaade er berettiget, da Udlodningen trods alt er saa konstant, at ogsaa Forholdet mellem Bredderne af den samlede Gruppe blev nogenlunde konstant. F. Eks. kan det nævnes, at Gruppe II i de By-skifter, hvor Gruppe I og II havde Agre sammen, i de 16 Skifter var en Ubetydelighed bredere end Gruppe I, kun i 3 Skifter var Gruppe I den bredeste. For hver af de 6 Grupper er Agrenes Bredde regnet sammen til et Middeltal i de Tilfælde, hvor Gruppen var fuldtallig. Det følgende Skema viser, hvor mange Tilfælde der er undersøgt, den højeste og laveste Bredde (bortset fra Tofterne), Tofternes Bredde og endelig Gennemsnittet af de beregnede Tilfælde. Maalene er i sjællandske Alen.

Der kan nu opstilles to Talrækker, en for Bredde gennemsnittet og en for Arealet, og begge udtrykker Forholdet mellem Grup-

	Undersøgte		Gennemsnit af		
	Tilfælde af hele Grupper	Breddeindeks højeste laveste	Tofternes Bredde	de undersøgte Tilfælde	
Gruppe I	28	220 68	430	129	
Gruppe II	34	287 71	384	143	
Gruppe III	35	87 20	76	35	
Gruppe IV	17	522 52	170	88	
Gruppe V	18	75 20	—	33	
Gruppe VI	36	200 22	—	69	

perne. Det skal nu undersøges, hvordan de to Rækker stiller sig til hinanden, og om Antallet af Bol harmonerer med det Tal, der opgives i Valdemars Jordebog. I den følgende Tabel opføres de to Talrækker, og for at skabe Overskuelighed er Tallene omregnet, saadan at det højeste Tal for en Gruppens Breddegennemsnit har faaet Værdien 100.

	Gruppens		Gruppens	
	Bredde Gennemsnit	omregnet Værdi	Areal	omregnet Værdi
Gruppe I	129	90	101,34	80
Gruppe II	143	100	125,65	100
Gruppe III	35	25	32,82	26
Gruppe IV	88	62	58,82	47
Gruppe V	33	23	20,45	16
Gruppe VI	69	48	59,96	48

Det blev omtalt før, at Breddetallene for Agrene i Gruppe I i de fleste Byskifter var mindre end for Agrene i Gruppe II. I det endelige Gennemsnit findes ogsaa denne Forskel mellem de to Grupper, saa hvis den Forudsætning er rigtig, at Grupperne svarer til Bolene, og Gruppe I og II er fulde Bol, vil det sige, at de ikke er udloddet i ganske ens Bredder. Det er imod den gængse Regel (Henrik Larsen: Aarb. f. nord. Oldkynd. 1918, S. 282; Svend Aakjær: Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1939 S. 147). Den Forskel, der er paa Bredden af Gruppe I og II, skal uden Tvivl sættes i Forbindelse med den Forskel, der var paa Antallet af Gaarde i Grupperne. Gruppe I rummede som nævnt 7 og Gruppe II 8 Normalgaarde. Breddetallet for Gruppe I (129) er da ogsaa meget nær ved at være $\frac{7}{8}$ af Breddetallet for

Gruppe II (143). Tallene for Arealet til Grupperne synes at vise, at Gruppe I ikke har faaet tillagt Agre andetsteds i Bymarken.

Hvis man gaar ud fra, at der ved Delingen i denne By blev regnet 7 eller 8 Normalgaarde til et fuldt Bol, maa Grupperne III og V, der var sammensat af hver 2 Gaarde, repræsentere Fjerdingbol. Det ses af ovenstaaende Skema, at Breddetallene for disse Grupper passer godt hermed, naar Gruppe II gøres til Norm for et fuldt Bol. For Gruppe III passer ogsaa Tallet for Areal, ved Gruppe V er det derimod for lavt, og selv ved den foran antydede Maksimalberegning vilde det være for lavt. Tallene for Gruppe VI passer omtrentligt til Størrelsen af et halvt Bol, naar Gruppe II lægges til Grund. Ornummebolet, Gruppe IV, er i Breddegennemsnit en Del over det halve Bol og i Areal noget under; men det er her uvist, om det skulde have Relation til de øvrige Bol i Byen, da det er et Ornummebol.

Hvordan harmonerer disse Tal med de $3\frac{1}{2}$ Bol i Valdemars Jordebog? Ved 4 af de 6 Grupper passer Udregningen af Breddindeks med en Boldeling paa $1 + 1 + \frac{1}{4} + \frac{1}{4}$ Bol, og Udregningen af Arealet passer ved de tre Grupper. Ved de resterende usikre Grupper maatte der allerede for at bestemme Gruppernes Agre foretages ukontrollable Beregninger, saa Fejl er meget mulige. Men hvis man tillader, at disse Tal er omtrentlige, skulde Delingen i Grupper og disse Grupperes Talforhold i hvert Fald antyde en Udlodning af Jorden til 3 Bol, og hvis Ornummebolet inkluderes til $3\frac{1}{2}$ Bol. Et enkelt Talforhold maa siges at favorisere denne sidste Opfattelse. Hvis man nemlig udregner Summen af Gruppernes Breddegennemsnit (jfr. Skemaet S. 267), bliver den 497 Alen, og det fordelt paa $3\frac{1}{2}$ Bol giver Tallet 142 Alen pr. Bol, et Tal, der ligger bestikkende nær op ad Tallet for Gruppe II (143). Denne Opfattelse kan dog ikke støttes af en lignende Udregning af Tallene for Gruppernes Areal og den klarer ikke Forskellen mellem Gruppe I og Gruppe II.

Hvis Jorden i Sædinge sættes til $3\frac{1}{2}$ Bol, skulde der altsaa af den Sum, der nævnes i Valdemars Jordebog, kun søges de 2 Øre Skyld i Rødby Byjord. Kan det kontrolleres ved en Undersøgelse af Markbogen fra Rødby?

II. Landskiftet i Rødby.

I Rødby var Landskiftet et andet end i Sædinge. Byjorden blev maalt i 1681, saa Skifterne er ikke nummereret i Markbogen, og heller ikke Agrenes Nummerorden i Skiftet er angivet. Ogsaa Maaleretningerne mangler. Derfor kan Beregningen af Landskiftet ikke foretages med samme Sikkerhed som i Sædinge. Agrene er dog nævnt Skifte for Skifte, saa det skulde være mærkeligt, om ikke de var nævnt i den Rækkefølge, de havde i Skifterne. Det kan dog ikke gælde for et Par Skifter, der er indført paa to Steder i Markbogen, hvorfor vi ved dem er ladt ganske i Stikken med Hensyn til Rækkefølgen af Agrene. I de fleste Skifter er der absolut ingen gennemgaaende Orden i Rækkefølgen af Gaardene. Det er det uregelmæssige Landskifte, vi har for os, og kun Grupper paa 2 højst 3 Gaarde, der ofte, men slet ikke altid havde Agre ved Siden af hinanden, vidner om nogen Plan i Agerudlodningen. Kun een Gruppe er i disse uregelmæssige Skifter nogenlunde gennemført, saaledes at dens 4 Gaarde kun havde faa Agre, der ikke laa i Gruppe. Da Rækkefølgen i denne Gruppe enten er A-B-C-D eller omvendt, vil det sige, at den er solskiftet, og man kan altsaa bestemme, hvilke Skifter der er maalt i samme Retning. Vi finder altsaa en Deling efter Solskiftets Princip midt imellem uregelmæssige Agre.

Førend Udlodningen i disse uregelmæssige Skifter beskrives nøjere, skal det nævnes, at der i alle 3 Bymarker findes et Antal Skifter, hvor Ordenen er en anden. I dem er Rækkefølgen reguleret nogenlunde, saa man kan tale om Serier. Det maa være yngre Skifter, de er i hvert Fald benævnt *Øster* og *Vester Nymark* og *Mellemmarkens Nymark*. Rækkefølgen af Gaardene i disse Nymarker svarer i Hovedsagen for den ene Halvdel af Seriens Vedkommende til den, der findes i Skiftet *Nørre Tofter*. Det har ikke været mig muligt at faa konstateret, om Rækkefølgen i den anden Halvdel af Serien svarer til *Sønder Tofter*. I denne regulerede Del af Bymarken findes ikke de Gaardgrupper, der laa i de uregelmæssige Skifter, og heller ikke den solskiftede Gruppe har ganske samme Sættelse som i de gamle Skifter. Denne Karakteristik viser, at Landskiftet i Rødby

svarer nøje til det, Henrik Larsen har fundet i Vindeby, der er beskrevet som Type paa uregelmæssigt Landskifte.

Vi skal nu nærmere undersøge, om der er Forskel paa Udlodningen af Agre i de to Former for Skifter. I de regulerede Skifter havde en Dobbeltgaard i hvert Fald i de to Serier bredere Agre end de omgivende Gaarde; men de var ikke dobbelt saa brede. Dog er der ikke noget fast Sammenligningsgrundlag, for Tallene for Bredden af Helgaardenes Agre svinger fra Gaard til Gaard. Der er slet ikke den Ensartethed, som vi fandt i Sædinge, og at det ikke er tilfældige smaa Udsving paa Grund af unøjagtig Maaling ses af følgende Tal for Agerbredderne i de to Serier i *Øster Nymark*:

Agerbredde i Alen: ..	4	5	6	7	8	9	10	11	13	14	18	21	22	24	26	27
Antal Gange:	3	6	3	1	6	3	5	3	2	2	1	1	1	2	1	1

Anden Gang, Serien forekommer, er Tallene følgende:

Agerbredde i Alen: 6	7	8	9	10	13	14	15	16	17	18	20	22	24	25	26	32
Antal Gange: ..	1	1	2	1	3	1	6	2	10	1	3	2	2	1	1	1

Disse varierende Breddetal viser, at hverken Solskiftets eller Bolskiftets Princip har været lagt til Grund for Inddelingen i Agre, da der ikke er nogen som helst Mulighed for paa Agerbredden at aflæse den enkelte Gaards Størrelse. Bredden af Agrene er altsaa ikke udloddet efter Gaardstørrelse. Det er uvist, om der overhovedet har fundet en Udlodning Sted, f. Eks. havde en Gaard i den ene Serie en Ager paa 25 Alen (omtrent som Dobbeltgaarden) og i den anden en Ager paa 7 Alen, og lignende gælder for de andre Gaarde.

Da det nu er saa heldigt, at Rækkefølgen af Gaardene i en Del af Serien svarer til Rækkefølgen i Skiftet *Nørre Tofter*, kan det undersøges, om Gaardene havde Agre, der stod i et vist Forhold til Bredden af deres Tofter. *Det viser sig, at der ikke paa nogen Maade er Basis for at hævde, at Toften har været en Maalestok, som bestemte Udlodningen af Agrene rundt om i Skifterne.* Det vil sige, at denne Form for Landskifte ikke er baseret paa Breddesystemet (jfr. herom K. Rhamm: Die Grosshufen der

Nordgermanen (1905), S. 653; Svend Aakjær: Nordisk Kultur XXX, S. 221). Det blev ganske vist nævnt, at Dobbeltgaarden kunde kendes paa sine Agerbredder. Det maa skyldes, at den har pløjet to Agre sammen, for ved Siden af har den Agre, der bedre stemmer med Bredden for Helgaardene, og Helgaardene har Agre, der er lige saa brede og bredere.

Vender man sig til de Skifter, som ikke har nogen Regulering, og som maa være den gamle Byjord, kan lignende Forhold iagttages. Der er ikke Antydning af Regelmæssighed, og Forholdet mellem Agrene er i det hele som i de Skifter, hvor Rækkefølgen var reguleret. Sammenligning mellem Tofter og Agerskifter kan dog ikke foretages. I disse Skifter kommer en Ting til at spille en Rolle, som kun undtagelsesvis fandtes i Nymarkerne, det er de Agre, som var delt efter Tværledden.

Tværdelte Agre er iagttaget af Henrik Larsen (Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918, S. 212); men de forekommer meget mere almindeligt, end Henrik Larsens Beskrivelse lader ane. De findes regelmæssigt i Byer med Enkeltagre og sammenliggende Agre, hvor Landskiftet var uregelmæssigt. I den Prøve paa Landskiftet i Vindeby, der er trykt i Aarbøger (1918, S. 114 ff.), kan de saaledes iagttages i Møllemarkens Skifte Nr. 3, *Mellembys Agre*, hvor Helagrene er 354—368 Alen lange; men af de 40 Agre havde de 26 kun halv Længde. Det er i det Tilfælde let at lægge dem rigtigt sammen, for den østlige Bredde af den ene Ager stemmer overalt paa Brøkdelen af Alen med den vestlige Bredde af den følgende Ager. I andre Skifter i Prøven paa Vindebys Landskifte mangler de ganske. Heller ikke i Rødby Byjord findes de tværdelte Agre i alle Skifter, de dukker op her og der og oftest i Grupper, og baade smalle og brede Agre kan være tværdelt. Derfor kan man ikke hævde, at det er en Form for Deling af Agrene, der er traadt i Stedet for en Kløvning efter Længden til alt for smalle Agre, og Længdemaalene viser, at de tværdelte Agre kun sjældent er lige halverede.

Det kan indskydes, at hvor disse tværdelte Agre er almindelige, kan man ikke vente at finde en regelmæssig Rækkefølge af Gaardene i Markbogen, for selvom der havde været en Orden i Til-

delingen af Agre, var det ikke til at vente, at Landmaaleren vilde maale og indføre Agrene i netop den Orden. Men selvom der regnes med en Vaklen i Serien af Gaarde af denne Grund, kan der ikke spores nogen Regelmæssighed.

Det er af Betydning at konstatere, at Gaarde af alle Størrelsesklasser kunde have tværdelte Agre, for det gør det klart, at Fordelingen af Agrene ikke udtrykker Forholdet mellem Gaardene, som det var paa Markbogens Tid. Kan den udtrykke en ældre Ordning, der er kommen i Urede ved Køb og Salg og Arvedeling? Det rejser Spørgsmaalet om Oprindelsen af de tværdelte Agre, som er knyttet sammen med Spørgsmaalet om Oprindelsen af denne Form for Landskifte.

Henrik Larsen har argumenteret for en fælles Oprindelse af de to karakteristiske Træk i det uregelmæssige Landskifte, de tværdelte Agre og de sammenliggende Agre ved at opstille Teorien om en gradvis Opdeling af »Blokke« i stadigt smallere og tilsidst tværdelte Agre i Forbindelse med Deling af den Ejendom, som oprindelig ejede Blokken (Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918, S. 212 f.). De Gaardgrupper, der som omtalt ogsaa kunde paavises i Rødby, skulde være opstaaet, fordi Gaardene i Gruppen bedre har holdt Stand mod Delinger. Som en konserverende Faktor nævnes Fæsteforholdet. Ogsaa Venderplyndringerne føres i Marken som Grund for uregelmæssig Landskifte, Gaardene skal efter Plyndring have taget Agre fra de øde Gaarde, som det passede dem. Henrik Larsen indrømmer dog, at disse Momenter ikke giver en tilstrækkelig Forklaring paa Oprindelsen af denne Form for Landskifte!

Der maa antages forskellig Oprindelse for de tværdelte og de sammenliggende Agre, som Henrik Larsen argumenterer ud fra. Det kan nemlig ikke forklares, hvorfor de tænkte Blokke i nogle Byer er blevet delt op, saa Enkeltagre er gennemført, i andre Byer derimod bevaret som Slader eller gennemført sammenliggende Agre. Der maa ogsaa tillægges Tværdelingen af Agrene en anden Betydning, end man tidligere har gjort.

Først og fremmest synes det mig, at Henrik Larsens Tanke om en Enhedsager i det uregelmæssige Landskifte paa ca. 10 Alen

er uforenelig med hans Teori om Arvedeling. Efter min Mening kan man slet ikke hævde, at der findes en Enhedsager i denne Form for Landskifte. Ganske vist giver Gennemsnittet af den første af de ovennævnte Serier netop Tallet 10, men i den anden Serie er Gennemsnittet 16, og i *begge Tilfælde hviler Tallet paa en Sammenregning af meget forskellige Tal*. Naar man i Sol- og Bolskiftet tager Maalene i Markbogen, som de er, maa man gøre det samme her ved det uregelmæssige Landskifté.

Ved første Øjekast synes Forholdene i Rødby at tale for, at de tværdelte Agre hidrører fra en gradvis Opdeling af Jorden, for i de gamle Skifter var de gængse, men i de nye Skifter sjældne. Altsaa skulde Delingen være videre fremskreden i den gamle Byjord end i den nye. Men det er ikke holdbart. Det forklarer ikke, at de tværdelte Agre ofte laa samlet i Grupper. Endvidere er det ikke forstaaeligt, hvis man forudsætter, at Jorden oprindeligt har været proportionelt udloddet, og at Ordenen senere er forrykket, hvorfor Tallene for Agerbredderne svinger saa stærkt, som de gør. Teoretisk skulde det i saa Fald være muligt at følge den gamle Breddeudlodning ved Sammenregning af Bredder til Gaarde, Gaardsæder og Gaardgrupper. Men det er ugørligt.

Den Mulighed kan ikke udelukkes, at Spaltning eller Tværdeling af Agre i Forbindelse med Deling af Ejendomme har forekommet. Fra Sol- og Bolskiftet kendes en saadan Deling af Agre efter Langledden. Ogsaa her findes Talpar, der umiddelbart kan tages som Udtryk for en saadan Deling. Men jeg kan ikke anerkende, at denne Form for uregelmæssigt Landskifte som Helhed er Resultat af en gradvis Opdeling af Blokke, lige saa lidt som det kan være en proportionel Deling med Agerudmaaling, som senere er kommet i Urede.

Naar man skal dømme om Oprindelsen, er det værd at mærke sig, at Landskiftet er en Blanding af regelmæssige og uregelmæssige Træk. Om Regulering vidner at de fleste Skifter er Storskifter, hvor alle Byens Gaarde er repræsenteret, at Enkeltagre er i Overvægt, at der var Gaardgrupper, at der var en solskiftet Gruppe, der som Regel havde Agre i fuld Længde, og at Præstegaardens og Kirkens Jord var samlet i Slader, der laa i samme Skifter

som Bøndernes Jord. Uregelmæssig derimod er Agrenes Bredde og Rækkefølgen af Gaardene. Det skal i denne Forbindelse nævnes, at ogsaa Forholdet mellem Udsæd (eller Areal) og Landgilde (hartkorn) er uregelmæssigt. Der er hertil at bemærke, at de Træk i Landskiftet, der vidner om Regulering ikke kan være tilfældige og ikke alle var sekundære. Trods Forskelle og Uregelmæssigheder kan der altsaa spores en Hensigt bag Jorddelingen. Den har blot ikke fundet Udtryk i en proportional Breddeudmaaling af Agrene, som Tilfældet var ved Sol- og Bolskifte. Ogsaa de tværdelte Agre røber, at der har været en Hensigt med Jorddelingen. Størstedelen af dem laa samlet i Klynger i visse Skifter, og de forskellige Klynger var i Reglen ens delt uden at være halverede. Det kan derfor næppe være Agre, der var delt, fordi Gaardene var øde, svarende til de spaltede Agre ved Solskiftet. Det er forsøgt at illustrere Planmæssigheden i Tværdelingen af Agre ved at udtegne Skiftet *Langtornagre* (Nr. 14) i Østermark efter Maalene i Markbogen (se Fig. 3). Skiftet er ganske vist for regelmæssigt til at være typisk, da Længden af de tværdelte Agre i Reglen veksler. Det er valgt, fordi det paa to afgørende Punkter røber Planmæssighed. For det første er alle tværdelte Agre delt efter samme Maal uden at være lige halverede. For det andet viser Tegningen, at Agrene kunde ligge forskudt i Forhold til hinanden (se Ager Nr. 49—54). Derfor er Benævnelsen tværdelte Agre maaske ikke velvalgt, for det maa forstaas saadan, at Jorden først er tværdelt, og derefter inddelt i Agre.

Det er en ret almindelig Regel, hvor der forekommer tværdelte Agre, at den ene af de korte Agre laa til den Gaard, som havde den følgende hele Ager (se saaledes i det udtegnede Skifte Ager Nr. 1—2 og 12 og 14). Det kan forklare, at der ligger halve Agre til en Del Helgaarde, hvadenten Rækkefølgen af Gaardene har været given eller den er bestemt ved Lodtrækning. Den følgende hele Ager kan være maalt tilsvarende smallere ud. En anden Mulighed er, at de tværdelte Agre har været lagt ud til Gaardsædesgaarde og nogle af dem atter inddraget til den Gaard, som Gaardsædesgaarden var skilt ud fra; men den Mulighed giver ikke Forklaring paa, at de tværdelte Agre oftest laa i Klynger. Endelig kan det tænkes,

14	53	54	9
29	51	52	18
2	48	50	36
63	46	49	23
50	44	47	24
28	42	45	5
15	41		27
24	40		
19	38	39	28
20	36	37	9
11	34-35		
17	33		
14	31	32	29
40	29	30	63
2	27	28	23
32	26		
35	25		
31	24		
38	23		
11	22		
4	21		
33	20		
49	19		
29	17		
39	16	18	50
39	15		
63	14		
63	12	13	9
10	10	11	9
12	8	9	20
24	6		
4	5	7	14
57	3		
1	2	4	9
1	1		

40 0 40 80 120 ALEN

Fig. 3. Skiftet Langtornager i Rødby Østermark udtegnet efter Maalene i Markbogen (4 ALEN = 1 mm). Tallene nærmest Midten er Agerens Nummer i Maaleprotokollen. Tallene i Yderkanten af Skiftet angiver det Nummer, Brugeren har i Modelbogens Ejerliste.

at de tværdelte Agre er en Form for Kompensation ved Delingen af Jorden, maaske i Forbindelse med en Bonitering, da samme Gaard kunde have flere korte Agre i samme Skifte.

Det kan i hvert Fald slaas fast, at Landskiftet viser tilbage paa en Deling af Jorden. Hvad der har været Ledetraad ved Delingen og bestemt den store Mangfoldighed i Udlodningen af Agre er uvist. Man kan tænke paa, at den Viden Bymændene havde om Jorden og om Udsæd og Avl har været bestemmende, eller at Gaardenes Skyldsætter har været lagt til Grund ved Beregning af den enkeltes Andel. Maaske har Delingen af Jorden været foretaget

Skifte for Skifte, og Gaardenes Andel beregnet efter deres Andel i den Jord, der ved Udlodningen blev inddraget i eet Skifte. I saa Fald maatte de spredte Agre til samme Gaard skyldes en Bonitering eller senere Forskydninger.

Selve Landskiftet er i sin Helhed forskelligt fra Bolskiftet i Sædinge. I de færreste af de Byer paa Lolland, hvor der i Kong Valdemars Jordebog nævnes Bol, kan der i Markbøgerne fra 1682 paavises Boldeling af Jorden. I Stedet findes en eller anden Form for uregelmæssigt Landskifte. Forudsat at Boldelingen i Sædinge er gammel, kan ikke alle Skyldsætninger i Bol i Lollandslisten angive Skyldjord (cf. Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog, Kommentar : 318). Med den Forskel, der er paa de to Former for Landskifte, er det ikke sandsynligt, at der i Rødby Byjord fjæler sig Dele af de $3\frac{1}{2}$ Bol, som Valdemars Jordebog nævner. Den eneste Jord, der har Lighed med Boldelingen i Sædinge, er den solskiftede Gruppe, i hvilken Agrene i de fleste Tilfælde var udloddet i (omtrent) lige Bredde til 4 Gaarde. Af dem var de 3 Tjenere til Sædinge Kirke; men ikke al Jord til Sædinge Kirke i Rødby Byjord var samlet i den Gruppe. 3 andre Kirketjenere havde Agre spredt rundt om i Byjorden. Det er derfor sandsynligt, at den forskellige Skyldsætning i de to Byer svarer til Forskellen i Landskifte, og at kun de to Øre Skyld skal søges i Rødby Byjord. Spørger man, hvorfor de to Summer saa ikke er nævnt By for By, kan Svaret være, at Sædinge er blevet reguleret, og Afgiften omregnet til Bol efter en Ophævelse af Fællesskab mellem Byerne.

Landskiftet i Rødby giver Eksempel paa en Deling af Jorden uden Rebning efter Solskiftets og Bolskiftets Princip, hvor Størrelsesforholdet mellem Gaardene blev nedfældet i Agerudmaalingen. Ved denne uregelmæssige Form for Landskifte er det Gaardenes samlede Tilliggende, der bedst udtrykker Størrelsesforholdet, saa man paa det kan aflæse det omtrentlige Forhold mellem Gaardene.

Det skal ikke her paa Grundlag af denne ene Analyse drøftes, hvilken Form for Landskifte af dem, der kendes fra den historiske Litteratur, det »uregelmæssige Landskifte med Enkeltagre« svarer til.

III. Slutning.

De Tabeller, der er udregnet for Sædinge By, giver Anledning til at omtale nogle Forhold ved Bolskiftet og ved Byanlægget. Det blev nævnt under Omtalen af Landskiftet i Sædinge, at Rækkefølgen af Grupperne delvis var reguleret. Det strider mod den almindelige Regel, efter hvilken Agrene i Bolene nok skulde ligge efter Solskiftets Krav, men Bolene indbyrdes i vilkaarlig Rækkefølge (Henrik Larsen: Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1918: 206; Syvend Aakjær: Bidrag til Bondesamfundets Historie II (1933) :147). Denne Regulering af Grupperne efter deres Plads i Byen har til Følge, at Landskiftet faar en vis Lighed med Solskiftet. Der er virkelig enkelte Byskifter, hvor Gaardenes Rækkefølge er ganske den samme ligesom ved Solskiftet. I andre Skifter ligger der imidlertid indskudte Agre imellem Grupperne, og de mindre Skifter viser klart Gruppedelingen. Endvidere er det vist, at Grupperne I og II ikke var udloddet i ens Bredder. Det vilde vel ogsaa være urimeligt, om Bolene paa een Gang skulde være indrettet efter Gaardenes Plads Nord og Syd for Bygaden og være af samme Størrelse, da det ikke kendes, at der ved Bolskiftet blev foretaget nogen Regulering af Byanlægget saadan som undertiden ved Solskiftet. Den simpleste Forklaring paa disse Afvigelser er, at den omtalte Nytildelelse af Agre er sket efter Solskiftets Princip.

Man kan paa Grundlag af de detaillerede Oplysninger i Maaleprotokollen danne sig en Forestilling om Gaardenes indbyrdes Bellinghed i Byen. Det er her brugt til skematisk at aftegne Byen (se Fig. 1). Ligheden med Udskiftningskortet (Fig. 2) er ret stor. Den Ordning, der findes i Grupperne, maa være en Følge af de Krav, der er foreskrevet for Bolskifte i Eriks Lov (II, 55). »tha scal swa repæ hwart bol sum thet war fyrræ at sol fallit. oc swa sum hwærs houæth toft fallær i byir. swa scal limænæ uti liggi a marke.« Denne Sætning kan altsaa forklare den solbundne Rækkefølge i Grupperne. Har den ogsaa Betydning for Udlodningen af Agre til de enkelte Gaarde, saa Toften var en Maalestok for Gaardens Krav paa Del i Agerjorden? Med andre Ord var Toft Agers Moder saadan som ved Solskifte? Det er omtalt, at Dobbeltgaarden i Gruppe II havde en Toft, der var dobbelt saa bred som

de andre Gaardes Tofter i Gruppen. Men de gode Løfter fra denne Gruppe holder ikke længe. I Gruppe I var der to Dobbeltgaarde, men deres Tofter havde ikke helt dobbelt Bredde. I Skemaet Side 267 blev Toftebredden holdt for sig. Man ser, at Tofterne til Gruppe I er bredere end Tofterne til Gruppe II, der ellers har størst Gennemsnitsbredde i Agerjorden. Det viser klart, at der ikke er Overensstemmelse mellem Toftebredden og Gennemsnittet af Agerbredden i de forskellige Grupper. Forudsat at alle de Agre, der omtales som Toftagre, er egentlige Gaardtofter, gælder Reglen, at Toft er Agers Moder altsaa kun Reguleringen af Rækkefølgen og ikke usvigeligt for Bredden, medmindre Afvigelserne kan skyldes Boniteringshensynet (cf. Eriks Lov II, 54). Samme Resultat har Sven Dahl naaet med Hensyn til Bolskiftet i Skaane (Torna och Bara 1942 :74).

Den Regel, at Toft er Agers Moder, som har spillet saa stor en Rolle i den agrarhistoriske Litteratur, er hentet fra svenske Landskabsloves *tompt ær akers (teghs) mopir*. Den findes saavel i Södermannalagen (Sveriges gamla Lagar IV :98) som i Vestmannalagen (sa. St. V :41) i Forbindelse med Omtalen af Solskifte. Følgende Passus fra Vestmannalagen (sa. St. V:198) »Nv ær by til iamföris comin oc til rætri solskipt. þa ær tomt akærs mopir. þa scal akær æfti tomt læggia« viser Reglen anvendt i Forbindelse med Egalisering ved Solskifte; den tilsvarende Tekst i Jyske Lovs Solskiftekapitel er formuleret uden Hensyntagen til Egaliseringen: *swo sum toftæ skiftæs i by, swo skiftæs all markæ iorth.*

Man kan efter disse Analyser ikke hævde, at Reglen »Toft er Agers Moder« og Varianter deraf havde almindelig Gyldighed ved Jorddeling (Svend Aakjær: Nordisk Kultur XXX :221). Dens Gyldighed har været begrænset til den Jorddeling, der udførtes ved lige Udmaaling af Agrene ved Rebning, ja, maaske til Solskiftet. Den hører altsaa til de Maksimer i Lovene, der foreskriver nye Metoder.

Ved Udlodningen af Agre er der ved Solskiftet i endnu højere Grad end ved Bolskiftet et fast Forhold mellem Størrelsen af Agrene. Det mangler, som vi har set, i det uregelmæssige Landskifte. Den Ide, som har givet Solskiftet sit Navn, nemlig at lade Gaardene i Byen have Rangfølge efter deres Plads i Forhold til Solens Gang, findes som et Led i Bolskiftet og kan ogsaa ofte

spores i det uregelmæssige Landskifte med Enkeltagre. Det er saaledes ogsaa fundet i en Gruppe i Rødby. Det er altsaa en Detaille, der i Solskiftet er hævet op til at være ledende Princip, og som oftest kombineret med en Egalisering af Gaardene eller i hvert Fald en Regulering inden for to eller tre Størrelsesklasser.

Det er antaget, at det saakaldte Fornskifte er ældst af de tre Hovedformer for Landskifte, dernæst kommer Bolskiftet, og Solskiftet skal være det yngste. Det kan gælde for Alderen af det Princip, der ligger til Grund, men Inddelingen af Nymarkerne i Rødby er sandsynligvis yngre end Bolskiftet i Sædinge. Der kan føjes ny Jord til den gamle Byjord, som deles efter samme Princip som den gamle. Paa den anden Side maa det indrømmes, at der andre Steder netop findes Regulering i de nyindtagne Skifter, og hvor hele Jorden til en By blev reguleret, skete det langt op mod Udskiftningstiden efter Solskifteprincippet. Der er dog mere end en Aldersforskel mellem disse Former for Landskifte. Der ligger f. Eks. en Forskel i Hensynet til Jordens Bonitering. Hvor Jorden var uregelmæssigt skiftet eller var bolskiftet, kunde der være taget Hensyn til Boniteten ved Udlodningen til den enkelte. Men Solskiftet med de i hvert Skifte ens udmaalte Agre kunde kun indrømme Boniteringshensynet Plads ved Placeringen af Skifterne og ved Udmaalingen af Omridset af dem.

Mens Solskiftet giver en Deling af Byen, hvor Jorden beregnes ligeligt til de enkelte Gaarde, eventuelt med Skelen mellem Hel- og Halvgaarde, giver Bolskiftet Overblik over Byen som Helhed eller over Grupper i Byen. Det er derfor muligt at anse Solskiftet for at være baaret frem af den individuelle Fordeling af Skat og Tyng i lige Portioner, mens Bolskiftet kan være baaret frem af Korporationstanken, det var velegnet, hvor Skat og Tyng hvilede paa Byen som Helhed eller paa flere Gaarde i Byen under eet. Derimod giver det uregelmæssige Landskifte ikke Mulighed for at finde nogen Overensstemmelse mellem Gaardenes Agertildeling og deres Skat og Tyng, og det giver ikke umiddelbart en samlet Oversigt over en Bys økonomiske Kapacitet, og Jordfordelingen kan ikke have været en Rettesnor ved Fordeling af Skat og Tyng, da Størrelsesforholdet mellem Gaardene ikke var udtrykt i Landskiftet.